

УДК 711.1

В. О.Огоньок

ВПЛИВ ФУНКЦІОНАЛЬНО-ПЛАНУВАЛЬНИХ ПАРАМЕТРІВ НА ОРГАНІЗАЦІЮ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ПОСЕЛЕНЬ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

При пошуку шляхів розвитку населених пунктів зростає роль соціальних факторів, серед яких важливе значення відіграє рівень розвитку *соціальної інфраструктури*, що включає систему установ невиробничої сфери, які задовольняють фізичні й духовні потреби населення. Об'єкти соціальної інфраструктури забезпечують необхідні умови для функціонування виробництва і життя населення. Недостатній розвиток соціальної інфраструктури створює не тільки труднощі й дискомфорт для повсякденного життя, а й породжує додаткові перешкоди в просторовій організації та розвитку поселень. Розвинутість соціальної сфери сприяє підвищенню інвестиційної привабливості, зростанню ролі певного поселення в системі розселення.

Дослідження підтверджують, що рівень розвитку соціальної інфраструктури має значні відмінності в різних за людністю та особливостями просторової організації поселеннях. Зокрема чим менше поселення, тим більша частка працездатних людей зайнята у сфері послуг. Це пояснюється слабо розвинутою економічною базою, а відповідно, люди шукають роботу в сфері послуг. За рівнем розвитку інфраструктури малі міські поселення Тернопільської області займають проміжне положення між великими і середніми містами та сільськими населеними пунктами, виступаючи серед останніх “ядрами” обслуговування населення. Зони впливу таких поселень залежать від “набору” об'єктів соціальної інфраструктури, сконцентрованих тут, та ефективності їх функціонування. Малі міські поселення мають різну забезпеченість об'єктами соціальної інфраструктури [1, 3]. Нами аналізується *житлово-комунальне господарство, освіта і наука, культура, охорона здоров'я, торгівля і громадське харчування та побутове обслуговування*. Розглянемо забезпеченість малих міських поселень Тернопільської області об'єктами цієї сфери та пов'язання їх з особливостями функціонально-планувальної організації.

Стан житлового фонду в містах вимагає докорінного поліпшення. Малі міські поселення області ще недостатньо забезпечені центральним опаленням. Ним охоплена лише третина житлових будинків у Ланівцях, Великій Березовиці, Великих Бірках, Кременці (10–20%), тоді як у Микулинцях, Козлові, Гримайлові, Вишнівці, Коропці, Золотому Потоці, Мельниці-Подільській і Скала-Подільській – менше 10%. Більшість селищ міського типу, які також віднесені до міських поселень, не мають централізованої системи водопостачання і

водовідведення. У наявних тут промислових підприємствах є локальні водопроводи і каналізація (Коропець, Заводське, Скала-Подільська). В області проведено газифікацію 26 малих міських поселень, але в деяких з них (Почаїв, Дружба, Підгайці) вона охоплює лише 20–30% житлового фонду.

У малих міських поселеннях галузі соціальної інфраструктури мають одночасно містоформуюче і містообслуговуюче значення. Це насамперед освіта. У поселеннях створена мережа освітніх закладів, яка обслуговує не тільки дітей даного населеного пункту, але й навколишніх сіл, а іноді й значної частини області. Частка людей, що працюють в освітніх закладах, коливається від 3,5% (Велика Березовиця) до 26% (Коропець). Більшість малих міських поселень мають високий рівень забезпеченості загальноосвітніми школами (117% проти 91,4% по області). Тільки селища Велика Березовиця, Скала-Подільська, Мельниця-Подільська мають названий рівень нижчий від нормативного.

Малі міські поселення займають територію, яка ділиться на окремі функціональні зони – це окремі ділянки міста, де розміщено комплекси споруд певного призначення, і для яких рекомендуються відповідні види загосподарювання та забудови. Виділяються такі основні зони: *сельбищна* (житлові райони, громадські центри, внутрісельбищні зелені насадження); *промислова* (промислові підприємства і об'єкти, які з ними пов'язані); *транспортна* (парки міського транспорту, депо, дороги, пасажирські та вантажні станції), *рекреаційна* (парки, лісопарки, пляжі тощо); а також інші території, де знаходяться резервні землі, підсобні господарства і т. д.

Територіальна структура малих міських поселень формується на основі загальних принципів містобудування. Однак при цьому враховується й їх особливості, зокрема людність, господарська спеціалізація, роль поселень як ядер локальних систем розселення. Стосовно організації соціальної інфраструктури можна умовно виділити дві структури малих міських поселень – “закрита”, коли трудові та культурно-побутові зв'язки обмежуються межами населеного пункту, та “відкрита”, основними рисами якої є створення кращих умов доступності основних місць тяжіння населення не тільки даного міста, але й сільських населених пунктів, які входять у локальну систему розселення. Розвинутість міжселенних зв'язків обумовлює те, що малі міські поселення мають у переважній більшості неповний склад функціональних зон (наприклад, відсутні комунально-складська чи рекреаційна зони), або призводить до ситуації, коли окремі зони розвиваються непропорційно [2].

Кількість функціональних зон, їх розміри, особливості взаємного розміщення зумовлюються величиною, людністю міських поселень, умовами виникнення, особливостями соціально-економічного розвитку, природно-

ландшафтними умовами місцевості, на якій розташоване поселення, та іншими чинниками. Більшість із малих міст і селищ міського типу в області мають площу від 500 до 1000 га, лише Борщів, Кременець і Чортків перевищують 1000 га (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл малих міських поселень Тернопільської області за величиною території (на кінець 2004 р., га)*

Менше 500	500-1000	1000-2000	Понад 2000
Підгайці	Бережани	Борщів	Чортків
Гусятин	Теребовля		Кременець
Гримайлів	Ланівці		
Товсте	Козова		
Заложці	Підволочиськ		
Козлів	Вишнівець		
Почаїв	Збараж		
Скалат	Зборів		
Монастирська	Заліщики		
Коропець	Хоростків		
Микулинці	Скала-Подільська		
Велика	Копичинці		
Березовиця	Мельниця-Подільська		
Великі Бірки	Шумськ		
Заводське	Бучач		
Дружба			
Золотий Потік			

* Опрацювання власне на основі матеріалів обласного управління архітектури і містобудування

У найменших за територією малих міських поселеннях обмежена кількість функціональних зон, коли в межах сельбищної території житлові масиви чергуються з промисловими підприємствами, комунально-складськими приміщеннями та зеленими насадженнями. У поселеннях з більшою площею (понад 500 га) спостерігається чіткіше зонування території – виділяється промислова зона, а в межах сельбищної ще розміщені комунально-складські приміщення. Ці зони відділені від інших санітарно-захисними насадженнями.

Існують деякі відмінності у функціональній структурі малих міських поселень з людністю понад 10 тис. і міст та селищ міського типу з людністю

менше 10 тис. жителів. У перших виділяються *сельбищна та промислова зони*, а також *резервні території*, а в других – переважно житлова і виробнича зони.

На формування функціонально-планувальної структури міських поселень області мають вплив історичні чинники. Особливості виникнення поселень визначають не лише склад функціональних зон, а й впливають на особливості забудови та організацію системи обслуговування. У старих містах чітко окреслюється центральна частина зі старовинними будівлями або багатопверховими житловими кварталами (більші міста – Чортків, Кременець, Збараж тощо). Тут концентруються основні об'єкти культури, освіти, охорони здоров'я, торгівлі та громадського харчування. Нові міста і селища міського типу за своїм зовнішнім виглядом нагадують села, типово міська забудова характерна тільки для невеликої центральної частини, в іншій переважає малоповерхова і присадибна забудова.

Функціонально-планувальна структура малих міських поселень визначається природно-ландшафтними умовами розміщення поселення. Рельєф, гідромережа та залягання підземних вод, наявність лісових масивів зумовлюють конфігурацію території міста, розміщення і величину функціональних зон. В умовах рівнинного рельєфу на території області переважає компактне планування малих міських поселень (територія являє собою єдиний масив). Найбільше таке планування характерне для поселень центральної частини: Бережани, Козова, Підволочиськ, Гусятин, Скалат, Микулинці, Збараж, Вишнівець та ін. Деякі з міст і селищ розміщені в долинах рік або вздовж доріг і мають вузьку, витягнуту форму – Кременець, Бучач, Коропець, Заліщики, Велика Березовиця та ін. Вона зумовлює значну віддаленість місць проживання людей від місць прикладання праці, зменшує доступність людей до підприємств сфери обслуговування, збільшує затрати на спорудження інженерної та транспортної інфраструктури. Є також поселення, розчленовані на окремі масиви внаслідок значного перепаду висот, або наявності обширних ділянок зелених насаджень (Ланівці, Скала-Подільська тощо).

Незважаючи на відмінності, зумовлені людністю, господарською структурою, природно-ландшафтними та іншими факторами, малі міські поселення мають багато спільного у територіально-функціональній структурі та організації соціальної інфраструктури. Спільним насамперед є те, що найбільшу площу всіх малих міських поселень займає *сельбищна зона* (житлові масиви, житлові насадження, вулиці, городи). Її частка від загальної площі населеного пункту найбільша у селищах Шумськ, Золотий Потік, Микулинці, Збараж та ін. (табл. 2). На їх архітектурний вигляд наклали відбиток історико-географічні особливості розвитку населеного пункту [4]. В межах житлової

зони виділяються, як правило, підзони, кожна з яких відрізняється архітектурним виглядом і щільністю забудови. Центральна частина являє собою урбанізовану територію, забудовану будинками міського типу. Тут знаходяться споруди громадського призначення: адміністративні установи, культурно-освітні, торговельні заклади, підприємства громадського харчування, банки тощо. В історичних містах області в цій частині розміщені пам'ятки культури, історії та культури. В іншій підзоні в більшості поселень переважає одноповерхова забудова: будинки з садками і городами. Тільки в найбільших з цієї групи поселень – Чорткові, Кременці, Бережанах, Тереховлі, Бучачі – ця зона забудована багатоповерховими будинками з присадибними ділянками. Тут розміщені також споруди інженерних систем населеного пункту та місця для відпочинку людей.

У межах зони знаходяться зелені насадження, яких особливо багато у міських поселеннях південної частини, окремі з них (Скала-Подільська, Борщів, Заліщики, Товсте) займають від 5,0% до 10% території житлових масивів. У поселеннях інших частин області зелені насадження охоплюють дещо меншу частку від житлової площі (2,0–5,0), але в розрахунку на одного жителя вони всі мають досить високі показники. Дороги, вулиці, проїзди займають в середньому 3–5% території населеного пункту, а в тих поселеннях, де витягнута конфігурація території та нераціональна забудова, їх площа збільшується до 6–11% (селища Вишнівець, Великі Бірки).

Таблиця 2

Частка площі функціональних зон від загальної площі міського поселення (в %)

Міста і селища міського типу	Функціональні зони		
	сельбищна	промислова	незабудовані території
1	2	3	4
Бережани	92,2	3,0	2,8
Підгайці	38,5	4,9	56,6
Борщів	45,7	3,2	51,1
Мельниця-Подільська	38,3	0,8	60,9
Скала-Подільська	62,5	10,9	26,6
Бучач	44,2	5,5	50,3
Гусятин	32,0	8,7	59,3
Гримайлів	68,0	2,2	29,8
Копичинці	59,8	8,4	31,8

Хоростків	59,3	13,3	27,4
Товсте	42,6	--	57,4
Заліщики	46,7	9,8	43,6
Зборів	62,0	2,9	35,1
Заложці	56,1	--	43,9
Збараж	76,5	1,9	21,6
Вишнівець	70,8	--	29,2
Козова	70,2	--	29,8
Козлів	67,2	2,2	30,6
Кременець	52,6	13,4	34,0
Почаїв	82,0	3,4	14,6
Підволочиськ	57,9	2,4	29,7
Скалат	54,7	5,6	39,7
1	2	3	4
Монастириська	61,1	1,6	37,3
Коропець	80,1	--	19,9
Ланівці	59,2	12,9	27,9
Теребовля	68,8	7,5	23,7
Микулинці	87,0	--	13,0
Велика Березовиця	62,5	30,1	7,9
Великі Бірки	68,9	3,9	27,2
Заводське	57,0	35,2	7,8
Шумськ	92,1	2,3	5,6
Дружба	70,3	8,2	21,5
Золотий Потік	88,3	--	11,7

*Опрацювання власне на основі матеріалів обласного управління містобудування та архітектури Тернопільської обласної державної адміністрації.

Співвідношення між підзонами сельбищної зони, а також особливості забудови житлових масивів зумовлюють різний рівень використання цієї зони. Його характеризують за щільністю житлового фонду і населенням. За цими показниками (табл. 3) в області можна виділити групи міських поселень із високою, середньою та низькою щільністю забудови. До першої групи відносяться міста, в яких значна частка багатопверхових будівель, порівняно невелика частка у сельбищній території транспортних комунікацій, що свідчить про компактність забудови зони та раціональність використання території

(Чортків, Терехів, Бережани, Підгайці, Бучач, Гасятин, Почаїв, Підволочиськ, Монастирська, Кременець). До другої групи належать міста і селища міського типу, які мають значну частину одноповерхової забудови, багато вулиць, площі, сади, парки тощо (Борщів, Хоростків, Мельниця-Подільська, Копичинці, Збараж, Велика Березовиця). Найнижча щільність забудови властива селищам міського типу, які характеризуються близьким до сільської типом забудови (одноповерхові будинки, значні площі садів і городів у сельбищній зоні), найнижчими показниками щільності житлового фонду і населення – Коропець, Золотий Потік, Заводське, Козлів, Шумськ, Товсте та ін. У них більші затрати на будівництво інженерних мереж, доріг, на благоустрій територій та на формування інших об'єктів соціальної інфраструктури, ніж у малих поселеннях попередніх груп.

У малих міських поселень області, в яких містоформуючою галуззю є промисловість, створено промислові зони, що мають різні розміри. Найбільші такі зони у тих містах і селищах, де промислове будівництво велося недавно (Збараж, Чортків, Хоростків, Кременець, Скала-Подільська, Ланівці, Велика Березовиця, Заводське, Дружба). Вони створені з підвітряного боку щодо сельбищних територій. У тих поселеннях, де промислове виробництво існує вже тривалий період, промислові підприємства опинилися в оточенні житлових масивів. У тому випадку, коли підприємства не є значними забрудниками навколишнього середовища, таке розміщення раціональне, бо наближує місця праці до місць проживання. На територіях при заводських площ створено систему об'єктів обслуговування, яка свого часу розраховувалася на потреби маятникових мігрантів з навколишніх сіл.

Для малих міських поселень області характерним є наявність комунально-складських підприємств (котельні, склади, гаражі та ін.) переважно у житлових масивах, що негативно відбивається на екологічній ситуації у цих поселеннях. У більшості міст і селищ міського типу необхідно створити комунально-складські зони або поєднати їх з промисловими зонами, причому потрібно враховувати необхідність вигідного транспортного та природно-ландшафтного положення такої зони.

Майже всі міста і селища міського типу області мають незабудовані території (табл. 2). Вони є значними у межах сельбищних територій у тих поселеннях, які мають низькі показники щільності забудови (табл. 3), а також за межами цієї території (вільні території для промислового і житлового будівництва, непридатні території тощо). Це створює нові можливості для розвитку міських поселень. Однак для розміщення нового промислового і житлового будівництва існують планувальні обмеження (рельєф, болота, залягання підземних вод, наявність ярів, зсувів тощо). Істотні обмеження щодо

подальшого розширення території мають міста Хоростків, Заліщики, Ланівці, Шумськ, Кременець із-за наявності навколо населених пунктів виробничих споруд, ферм, складів, очисних споруд, складних форм рельєфу та ін.

Таблиця 3

Показники щільності забудови малих міських поселень за станом на кінець 2005 року*

Міста і селища міського типу	Щільність житлового фонду, м ² /га	Щільність населення, чол./км ²
1	2	3
Бережани	457,0	467
Підгайці	431,7	350
Борщів	385,0	259
Мельниця-Подільська	306,7	185
Скала-Подільська	27,1	129
Бучач	464,3	343
Гусятин	644,9	563
Гримайлів	116,3	70
Копичинці	357,5	199
Хоростків	300,2	171
1	2	3
Товсте	135,1	377
Заліщики	549,6	301
Зборів	227,1	257
Заложці	275,8	163
Збараж	362,6	254
Вишнівець	159,0	100
Козова	288,2	210
Козлів	117,4	91
Кременець	475,1	350
Почаїв	409,1	284
Підволочиськ	711,8	468
Скалат	270,2	208
Монастириська	414,6	272

Коропець	125,7	102
Ланівці	289,3	211
Теребовля	545,0	302
Микулинці	234,7	193
Велика Березовиця	305,8	232
Великі Бірки	244,1	198
Заводське	201,3	172
Шумськ	93,8	90
Дружба	238,9	203
Золотий Потік	115,7	91
Чортків	495,2	360

*Опрацювання власне на основі матеріалів обласного управління містобудування та архітектури Тернопільської обласної державної адміністрації.

Розвиток малих міських поселень області слід орієнтувати на підвищення ефективності їх функціонування і використання наявної території: впорядкування функціональної структури у поселеннях згідно з вимогами містобудування; вдосконалення планувальної організації сельбищної території; покращення організації системи обслуговування населення в різних частинах населеного пункту з урахуванням транспортної і пішохідної доступності.

Висновки

1. У результаті досліджень підтверджено, що виділені функціонально-планувальні чинники мають різноманітний вплив на організацію соціальної інфраструктури.

2. Встановлено, що пріоритетні види діяльності визначають стратегію розвитку систем обслуговування. Динамічний розвиток ринків у нинішніх умовах обумовив те, що їх розміщення встановлює розташування мережі об'єктів продовольчими товарами, які вирощуються в приміській зоні, а також промислових – для потреб сільських мешканців.

3. Ознайомившись з основними параметрами локалізації малих міст та особливостями їх функціонально-планувальної структури, маємо змогу орієнтовно визначити стан та шляхи розвитку соціальної інфраструктури в межах адміністративних районів, з'являється можливість, змінюючи локалізаційні показники, підвищувати якість обслуговування мешканців та архітектурно-просторові характеристики поселень.

Використана література

1. Белінський Ю. Методи впливу держави на ринок житла: завдання для розробки житлової політики в Україні / Юрій Белінський // Економіка України. – К., 1998. – № 7. – С. 42.
2. Габрель М. М. Просторова організація містобудівних систем: моногр. / Микола Михайлович Габрель ; [IPД НАН України]. – К. : Видавничий дім А.С.С, 2004. – 400 с.; іл.
3. Габрель М. Рекомендації з просторового планування міст та територій : навч. посіб. / М. Габрель, І. Олійник, М. Габрель. – Львів : Львівська обласна рада, 2008. – 192 с.
4. Янковська Л. Конструктивна географія та геоекологія / Люба Янковська // Наукові записки. – 2003. – № 2. – С. 156–161.

Анотація

Аналізується житлово-комунальне господарство, освіта і наука, культура, охорона здоров'я, торгівля і громадське харчування, побутове обслуговування. Розглянуто забезпеченість малих міських поселень Тернопільської області об'єктами цієї сфери та пов'язання їх з особливостями функціонально-планувальної організації.

Ключові слова: функціональні зони, соціальна інфраструктура.

Аннотация

Анализируется жилищно-коммунальное хозяйство, образование и наука, здравоохранение, торговля и общественное питание, бытовое обслуживание. Рассмотрено обеспечение малых городских поселений Тернопольской области объектами этой сферы и связь их с особенностями функционально-планировочной организации.

Ключевые слова: функциональные зоны, социальная инфраструктура.

Annotation

We analyze the housing and communal services, education and science, health, trade and public catering, domestic services. We consider the provision of small urban settlements of the Ternopil region objects of this sphere and their relation to the characteristics of functional planning organization.

Key words: functional areas, social infrastructure.